

הרב אהוד אחיטוב

תרומות ומעשרות מגרעיני צנובר הפזורים על האדמה

שאלה

האם צריך להפריש תרומות ומעשרות מגרעיני צנובר שנמצאו מפוזרים על האדמה?

תשובה

כיוון שלא ציינת על אילו גרעיני צנובר אתה מדבר, אחלק את התשובה לשניים: גרעיני צנובר שרגילים לאכול אותם, וגרעיני צנובר שאין רגילים לאכול אותם.

א. מעמדם של גרעיני צנובר המשמשים למאכל

ישנם גרעיני צנובר הראויים למאכל, שהם זרעים שנמצאים בתוך האצטרובלים של אחד מזני האורן הקרוי 'אורן הצנובר', שזרעיו טעימים וראויים למאכל. ההבנה הפשוטה בפוסקים היא שפירות הצנובר הם פירות חשובים ולכן ברכתם 'בורא פרי העץ', אף שהעץ הוא עץ סרק בהגדרתו. וכך כתב בעל הלכות גדולות¹: 'וצינובר, פירא דארזא הוא, ומברכינן עליה בורא פרי העץ'. משום כך, ברור שאם אכן מדובר באותו זן של גרעיני צנובר שדרך בני אדם לאכול אותם באופן קבוע, הם חייבים בתרומה ומעשר באופן עקרוני, כמבואר במס' מעשרות (פ"א מ"א) שחיוב בתרו"מ הוא על צמחי מאכל: 'כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ...'

כך גם נפסק ברמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א):

כל אוכל אדם הנשמר שגידולו מן הארץ חייב בתרומה. ומצות עשה להפריש ממנו ראשית לכהן שנאמר: ראשית דגנך תירושך ויצהרך תתן לו. מה דגן תירוש ויצהר מאכל אדם וגידוליו מן הארץ ויש לו בעלים שנאמר דגנך, אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה; וכן במעשרות.

כבר בתקופת חז"ל החשיבו את האצטרובלים כדבר אכיל, וסימוכין לכך מצאנו בתוספתא (מעשרות פ"א ה"א): 'האלסרין ההפרסקין והאסטרובילין משייעשו קליפה'. האצטרובלים מוזכרים גם בתוספתא (מעשרות פ"ג הט"ז) כמיני מאכל שהיו מצויים בארץ-ישראל, ויש המזהים אותם עם האצטרובלים המוזכרים בתוספתא מעשרות, וכן

1. הלכות גדולות, הלכות ברכות, מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' סח.

במשנה במסכת עבודה זרה פ"א מ"ה ובגמרא שם (יב ע"ב), ואחד הזיהויים של הצנוברים הם 'בנות שוח' המוזכרות בכמה מקומות בדברי חז"ל.² לכן ברור שאם גרעינים אלו גדלו במקום שמור ונפלו על האדמה, ואינם הפקר לכול – חובה להפריש מהם תרו"מ, כי הם מאכל אדם גמור.

ב. מעמדם של גרעיני צנובר שאינם משמשים למאכל

אולם ישנם זנים של עצי האורן שגרעיניהם כמעט ואינם משמשים למאכל, כגון עצי 'אורן ירושלים', כפי שמעיד פרופ' פליקס (משנה שביעית שם). שאלת חיוב הפרשת תרו"מ מגרעינים אלו היא שאלה שקשה להכריע בה בצורה ברורה. המפרשים והפוסקים דנו בצמחים שאינם משמשים למאכל אדם וראויים למאכל על ידי הדחק, וניתן לסווג אותם לשלוש רמות, כדלהלן.

1. כרשינים ותלתן – חייבים בתרו"מ ללא כוונה מיוחדת בשעת הזריעה, משום שחשיבותם מרובה בין מיני המאכל הנאכלים על ידי הדחק.³
2. סאה, איזוב וקורנית – חובתם בהפרשת תרו"מ מותנית בגידולם לצורך מאכל אדם, משום שחשיבותם פחותה מכרשינים ותלתן.⁴
3. ספיחי סטיס וקוצה – פטורים מתרו"מ בכל מקרה, אף שראויים למאכל על ידי הדחק, ונראה שבפועל אינם נאכלים.⁵

ג. מאכלים הנאכלים בשעת הדחק

בעקבות אותן שלוש קבוצות של צמחי מאכל היוצאים מן הכלל, נחלקו האחרונים על אודות חיוב תרו"מ בצמחים אחרים הנאכלים ע"י הדחק. ישנם הרבה אחרונים הסוברים שכרשינים הם דוגמה לשאר המינים הנאכלים על ידי הדחק, שחובה להפריש מהם תרו"מ אף אם לא גידלו אותם לצורך מאכל אדם. כך כותב 'ערוך השלחן' (זרעים סי' נד סעי' ז-ח):

כל דבר שהוא מאכל אדם אפילו על ידי הדחק כמו בשני רעבון כהמין כרשינין
שהיה בזמן הש"ס דעיקרו הוא לבהמה אך בשעת רעבון אוכלים אותו בני אדם
חייב בתרומה ומעשרות...

באשר לשאלה מדוע לגבי סאה, איזוב וקורנית סובר הרמב"ם שהדבר תלוי בכוונת הזריעה ואילו בכרשינים הוא מחייב בכל מקרה שהם נאכלים, מבאר 'ערוך השלחן' שגידולים שמגדלים אותם בסתם ומשתמשים בהם לעתים לאדם ולעתים לבהמה, אין

2. הרחיב על כך פרופ' יהודה פליקס בזיהוי 'בנות שוח' ירושלמי שביעית פ"ה מ"א – בביאור ד"ה בנות שוח וכו'.
3. לגבי הכרשינים, ראה מס' תרומות פ"א מ"ט ובמפרשים שם; רמב"ם הל' תרומות פ"ב ה"ב; ולגבי התלתן עצמו מעשרות פ"א מ"ג; רע"ב מעשרות שם; רמב"ם הל' תרומות פ"ב ה"ח.
4. מעשרות פ"ג מ"ט; גמ' נדה נא ע"א; רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"ב.
5. רמב"ם שם ה"ג; רע"ב מעשרות פ"א מ"א ד"ה כלל; משנ"ר מעשרות פ"א מ"א ד"ה כלל.

צריך כוונה מיוחדת לאכילת אדם. לעומת זאת, הסאה, האיזוב והקורנית הם גידולים שמגדלים אותם באופן שונה לאדם ולבהמה. בגידולים כאלה צריך מחשבה וייעוד הגידול לאדם כדי לחייבם בתרו"מ.

גם בשו"ת 'ציץ אליעזר'⁶ מבאר שגזרת כרשינים מלמדת על שאר מאכלים הנאכלים על ידי הדחק שחייבים להפריש מהם תרו"מ. הוא מביא ראיה מדברי המשנה (דמאי פ"ג מ"ב): 'הרוצה לחזום עלי ירק להקל ממשאו לא ישליך עד שיעשר', וכוונת המשנה שלא ישליך אדם את עלי הירק ממשאו בעודם טבל, קודם שיעשר. וכתבו הר"י בן מלכי צדק, הרש"ס, המלאכ"ש, ו'הון עשיר' (למשנה שם) שהמשנה מחדשת שאף דברים הראויים לאכילה על ידי הדחק חייבים בתרו"מ, וכן נקטו בשו"ת 'ישועת משה'⁷ 'מעדני ארץ'⁸ והגרצ"פ פראנק.⁹ לעומת זאת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל¹⁰ סבר ששאר המינים הנאכלים על ידי הדחק אינם חייבים בתרו"מ באופן גורף, אלא אם כן הם נזרעו לצורך מאכל אדם, בדומה לסאה, איזוב וקורנית. לדעתו אין ללמוד מהכרשינים על חיוב כל הצמחים הנאכלים ע"י הדחק בתרו"מ, כי מהכרשינים נגזר להפריש תרו"מ באופן מיוחד, הואיל ובפועל הם נאכלו כמזון עיקרי בזמן הרעב שהיה בימי דוד המלך. גם התלתן אינו דוגמה לחייב בתרו"מ, כיוון שבתחילת גידולו הוא ראוי למאכל, ורק לאחר מכן הוא מתקשה.

נמצאנו למדים שההבנה הפשוטה אצל רוב האחרונים שמכל הדברים שנאכלים ע"י הדחק צריך להפריש תרו"מ, ואין זה משנה לשם מה גידלו אותם. אולם עדיין לא ברור אם הצנוברים של אורן ירושלים מוגדרים כמאכל על ידי הדחק, או שהם דומים לספיחי סטיס וקוצה, שאע"פ שאנשים אכלו אותם לעתים, הם לא הוגדרו כמאכל על ידי הדחק, כפי שכותב פרופ' פליקס (ירושלמי שביעית ח"א עמ' 210) ש'גרעיני איצטרובליו של אורן ירושלים כמעט שאינם ראויים למאכל'.

אמנם זכורני שגם בילדותי בירושלים היו ילדים שקילפו את האצטרובלים ואכלו את הגרעינים שלהם, אך ברור שמקרים בודדים אינם משמשים ראיה להגדרת מאכל ע"י הדחק. משום כך לענ"ד אם מדובר בצנוברים של אורן ירושלים, יש להפריש מהם תרו"מ ללא ברכה, גם אם גדלו בשטח שמור.

סיכום

1. צנוברים שהם גרעיני האצטרובלים של אורן הצנובר, שגדלו במקום שמור ונפלו על האדמה בתוך חצר שמורה – חובה להפריש מהם תרו"מ כי הם מאכל אדם גמור.

6. ציץ אליעזר, ח"א סי' א ס"ק ד.

7. ישועת משה, זרעים סי' ל.

8. מעדני ארץ, תרומות פ"ב ה"ב אות ב ד"ה והיה נראה וד"ה ומיהו.

9. שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' סח.

10. עמוד הימיני, סי' כט; ועי' עוד במאמרנו 'חיוב תרו"מ בדברים הנאכלים ע"י הדחק', התורה והארץ, ח"ד עמ' 44.

2. צנוברים של אורן ירושלים – אע"פ שאינם נמכרים ואינם נאכלים ברווח, ייתכן שהם שייכים להגדרה של צמחים הראויים למאכל בשעת הדחק, וייתכן שהם פחות מכך. לכן מחמת הספק צריך להפריש מהם תרו"מ ולא לברך לפני אמירת הנוסח.
3. גרעיני צנובר מכל סוג שהוא המפוזרים ברשות הרבים במקום המופקר לכול, הרי הם פטורים מהפרשת תרו"מ מחמת היותם הפקר, וההפקר פטור מן המעשרות.

